

ภาพตัวแทนของปราสาทพนมรุ้งในมุมมองท้องถิ่น¹

Representations of Phnom Rung Sanctuary in the View of Local People

เบญจวรรณ นาราสัจ / Benjawan Narasaj²

บทคัดย่อ

จากการสำรวจภาคสนาม ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา ระหว่างเดือนมกราคม-พฤษภาคม 2554 เกี่ยวกับความหมายของปราสาทพนมรุ้งในมุมมองของผู้คนในชุมชนเชิงเขาพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์ ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับปราสาทพนมรุ้ง ได้แก่ หมู่บ้าน ต.เป็ก ต.ตาเป็ก อ.เฉลิมพระเกียรติ กับหมู่บ้านบุและหนองบัวราย ต.จรเข้มาก อ.ประโคนชัย พบว่าการจัดการของหน่วยงานรัฐคือกรมศิลปากรที่ร่วมกับจังหวัดบุรีรัมย์และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ.2530 เป็นต้นมา ได้เบียดขับความหมายเดิมของปราสาทพนมรุ้งที่คนในชุมชนท้องถิ่นเคยยึดถือด้วยความหมายใหม่ที่ได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องและเป็นที่รับรู้อย่างแพร่หลาย ซึ่งภาพตัวแทนหลักของปราสาทพนมรุ้งในปัจจุบันที่คนในชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่รับรู้ คือ (1) เป็นเทวสถานฮินดูใศวานิกายที่ยังคงความศักดิ์สิทธิ์ (2) เป็นโบราณสถานที่ตายแล้วในแง่ที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสภาพและเก็บรักษาไว้ให้ผู้ไม่เคยชมได้มาชม (3) เป็นแหล่งท่องเที่ยวของรัฐ ความหมายเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการยอมรับของคนจำนวนมากและทำลายจุดเชื่อมโยงระหว่างคนท้องถิ่นกับปราสาทพนมรุ้ง แต่ยังมีชาวบ้านบางกลุ่มนำเสนอความหมายแบบต่อรองและโต้แย้ง ผ่านการอ้างอิงวัดปราสาทพนมรุ้ง และศาลเจ้าพ่อปราสาททองแทนเพื่อยืนยันความผูกพันระหว่างพวกเขากับปราสาทพนมรุ้ง แต่การสร้างเสริมด้วยกิจกรรมและเรื่องเล่าในวงจำกัด ทำให้เป็นที่รับรู้เฉพาะกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่น กระนั้นก็ส่งผลให้การปฏิบัติของคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ต่อปราสาทพนมรุ้งในแต่ละสถานการณ์ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ขึ้นกับแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกับความหมายที่คนแต่ละกลุ่มยึดถือ

คำสำคัญ: ภาพตัวแทน ปราสาทพนมรุ้ง โบราณสถานเขมร มรดก

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของเค้าโครงวิทยานิพนธ์ที่อยู่ระหว่างการพัฒนา ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยในโครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก (คปก.)

² นักศึกษาปริญญาเอกหลักสูตรสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และนักวิจัยศูนย์วิจัยพลักษณ์สังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Abstract

This article discusses the diverse meaning and interpretations of Phanom Rung sanctuary in Buriram province in the views of local people. It is based on qualitative research on anthropology conducted from January to May, 2011 in Ta Pek village, Ta Pek sub district, Chalerm Phrakiat district, and Bul and Nong Bua Rai village, Jarakemak sub district, Prakhonchai sub district. The research found that since 1987 there have been a number of government activities, consisting of those by the Fine Arts Department, Buriram province, and the Tourism Authority of Thailand, leading to the following three major interpretations of the sanctuary: (1) a Hindu shrine which is still sacred, (2) a mortuary monument, and (3) a government tourist site. Most people who accept these meanings have nothing to link their beliefs and practices to the sanctuary. However, some local groups have negotiated those meanings through engaging in local activities and stories at Wat Prasat Phanom Rung (a Buddhist temple) and San Chao Pho Prasatthong (a spirit shrine) which historically were linked to the sanctuary. Although their presentations have a limited impact on non-local people, they increase the various meanings for local people in relation to the sanctuary.

Keywords: Representation, Phanom Rung historic site, Khmer ancient monument, heritage

ความเป็นมา

ปราสาทพนมรุ้งเป็นกลุ่มสิ่งก่อสร้างหินโบราณขนาดใหญ่บนยอดเขาพนมรุ้งในเขตรอยต่ออำเภอเฉลิมพระเกียรติ (แยกจากอำเภอนางรองในปี พ.ศ.2539) กับอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีความสำคัญทั้งทางโบราณคดีและสังคม กล่าวคือ ปราสาทพนมรุ้งเป็นหนึ่งในสองปราสาทขอมสำคัญที่สุดในภาคอีสานคู่กับปราสาทพิมาย ด้วยขนาด รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมขอมเมืองพระนคร ที่งดงามด้วยฝีมือระดับช่างหลวง ทั้งยังได้รับการอ้างอิงถึงเสมอในฐานะหลักฐานแสดงความเป็นศูนย์กลางชุมชนสำคัญในยุคขอมของเมืองพิมาย (วิมาญปุระ) และพนมรุ้ง ส่วนทางด้านสังคม ปราสาทพนมรุ้งได้รับการนำเสนอจากสื่อสาธารณะเกี่ยวกับความพิเศษในแง่ภูมิศาสตร์ว่าเป็นปราสาท

ขอมบนยอดเขา³ ที่ยังคงเป็นของประเทศไทย ภายหลังจากคำสั่งศาลโลกตัดสินให้ปราสาทเขาพระวิหารเป็นของกัมพูชาในปี 2505 และยังคงมีการทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์จากปราสาทพนมรุ้งซึ่งไปอยู่ที่สถาบันศิลปะแห่งชิคาโกสหรัฐอเมริกา ให้กลับคืนมาเป็นของไทยในปี 2531 อันนับเป็นกระแสสังคมที่ร่วมกันปลุกจิตสำนึกอนุรักษ์มรดกของชาติครั้งสำคัญในสังคมไทย จนกล่าวได้ว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นหนึ่งในมรดกชิ้นสำคัญของชาติ ที่สามารถดึงความสนใจของสังคมได้อย่างมีพลังในหลายเหตุการณ์ และได้รับอิทธิพลจากภายนอกท้องถิ่น ทั้งการสร้าง ความหมายและ/หรือการกระทำอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ จากเหตุการณ์โด่งดังหลายครั้งเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง เช่น การเสนอจัดประชุมคณะรัฐมนตรีในตัวปราสาทพนมรุ้งเมื่อ พ.ศ.2548 (แต่ต่อมาเปลี่ยนเป็นจัดในเขตปราสาทนอกตัวปรางค์ประธาน) การทูลสว่นประกอบต่างๆ ของปราสาทพนมรุ้งเมื่อ พ.ศ. 2551 เป็นต้น ก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ นานาอันแสดงให้เห็นถึงความรู้ความเชื่อของผู้คนจำนวนมากเกี่ยวกับความหมายของปราสาทพนมรุ้งในแบบที่แตกต่างจากความหมายหลักที่กรมศิลปากรนำเสนอ ทั้งนี้ เป็นไปได้มากกว่าความคิดความเชื่อเหล่านั้นย่อมส่งผลโดยตรงต่อการกระทำของผู้คนหรือความสัมพันธ์ที่พวกเขามีต่อปราสาทพนมรุ้ง โดยเฉพาะกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นที่อยู่บริเวณเชิงเขาพนมรุ้งซึ่งมีทั้งโอกาสและความจำเป็นที่ต้องเกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งอย่างเลี่ยงไม่ได้

ดังนั้น ผู้เขียนจึงทำการสำรวจภาคสนามด้วยวิธีการวิจัยคุณภาพทางมานุษยวิทยา อันประกอบด้วยวิธีการการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับปราสาทพนมรุ้ง การสัมภาษณ์จากเจ้าหน้าที่รัฐระดับจังหวัด อำเภอ และองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผู้คนในท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์ ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับปราสาทพนมรุ้ง ได้แก่ หมู่บ้านตาเป็ก⁴ ต.ตาเป็ก

³ แม้ว่ายังมีปราสาทขอมบนยอดเขาหลายแห่งในประเทศไทย เช่น ปราสาทเขาปลายบัดบนเขาปลายบัด, พระธาตุภูเพ็กบนยอดเขาภูพาน จ.สกลนคร เป็นต้น แต่ปราสาทพนมรุ้งเป็นแห่งเดียวที่ได้รับจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ภายหลังการบูรณะ

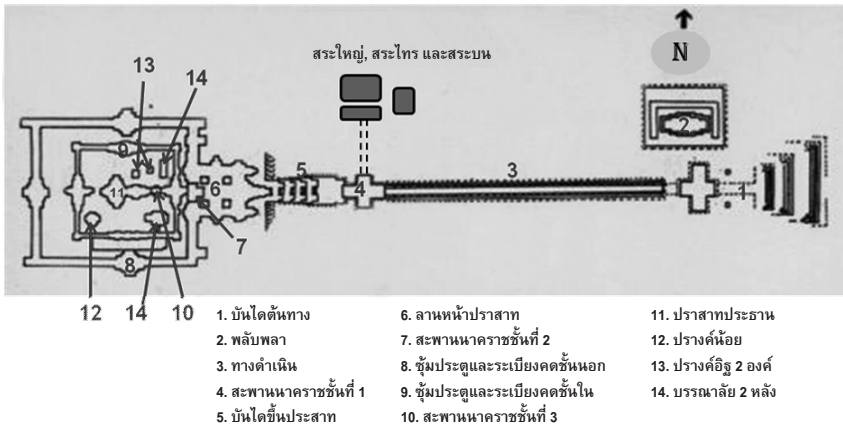
⁴ ปัจจุบันขยายเป็น 6 หมู่บ้าน ได้แก่ ตาเป็ก ม.1, ดอนหนองแห่น ม.2, ดอนหนองแห่นพัฒนา ม.3, หว่าน ม.4, ดอนไม้ไฟ ม.7, ดอนขวาง ม.8

อ.เฉลิมพระเกียรติ กับหมู่บ้านบุและหนองบัวราย⁵ ต.จรเข้มาก อ.ประโคนชัย ระหว่างเดือนมกราคม-พฤษภาคม 2554 เพื่อค้นหา “ความหมาย” ของปราสาทพนมรุ้ง ตามมุมมองของคนท้องถิ่นว่า ปราสาทพนมรุ้งคืออะไร และ/หรือ มีความสำคัญอย่างไรตามความรู้/ความเชื่อของพวกเขา ทั้งนี้ โดยอาศัยแนวคิดของ Stuart Hall ว่าด้วยภาพตัวแทนที่เกิดจากปฏิบัติการทางสัญลักษณ์ภายใต้อำนาจ/ความรู้ที่ไม่เท่าเทียมกันของผู้กระทำการกลุ่มต่างๆ มาพิจารณาความหมายของปราสาทพนมรุ้ง ในฐานะสัญลักษณ์ที่ผ่านกระบวนการเข้ารหัส (encoding) ด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งผู้ชมสามารถทำความเข้าใจผ่านการถอดรหัส (decoding) ด้วยจุดยืนที่คล้อยตามรหัสที่เข้าใจ หรือจุดยืนที่ต่อรองหรือโต้แย้งรหัสที่เข้าใจ จนกลายเป็นการรับรู้ความหมายของสิ่งเดียวกันในแนวทางที่แตกต่างกันได้ (Hall, 1980: 36-138) เพื่อชี้ให้เห็นชุดความหมายแต่ละชุดหรือ “ภาพตัวแทน” (representation) ของปราสาทพนมรุ้งที่ถูกหน่วยงานรัฐผลิตซ้ำผ่านกิจกรรมต่างๆ มีพลังในการปรับเปลี่ยนการรับรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่นในหลายลักษณะ ทำให้ปฏิสัมพันธ์ของคนเหล่านั้นต่อปราสาทพนมรุ้งมิได้เป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมด

สภาพปัจจุบันของปราสาทพนมรุ้ง

ปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนเขาพนมรุ้งที่เป็นเนินภูเขาไฟดับสนิท สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 383 เมตร มีปล่องปะทุระเบิดใหญ่พื้นที่ประมาณ 1.5 กิโลเมตร ขอบปล่องทางทิศใต้เป็นที่ตั้งของปราสาทพนมรุ้งที่มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมโบราณไล่ลำดับตามไหล่เขาที่สูงชันประมาณ 6-15 องศา จากทิศตะวันออกไปนอกรั้วยอดเขา รวมระยะทางราว 275 เมตร (Suttitum, 2001: 225) ดังนี้

⁵ บ้านหนองบัวรายเป็นหมู่บ้านที่แยกออกจากบ้านบุ และมีบทบาทร่วมกันในความสัมพันธ์กับปราสาทพนมรุ้งตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

แผนผัง 1 แสดงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทพนมรุ้ง
ที่มา: ปรับจากแผนผังปราสาทพนมรุ้ง (FAD, 1988: 20)

ชุมชนท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้ง

บริเวณเชิงเขาเป็นที่ตั้งของชุมชนหลายหมู่บ้านในเขตปกครอง 5 ตำบล 2 อำเภอ ประกอบด้วย 2 ตำบลในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่ ตำบลตาเป็ก และตำบลยายแถมวัฒนา กับ 3 ตำบลในอำเภอประโคนชัย ได้แก่ ตำบลจรเข้มาก ตำบลโคกยาง และตำบลประจักษ์ แต่จากเส้นทางหลักในการเดินทางขึ้นสู่ปราสาทพนมรุ้ง หมู่บ้านเชิงเขาที่ใกล้ที่สุดคือ บ้านบุและบ้านหนองบัวราย ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย เป็นชุมชนอายุราว 80 ปีที่อยู่ติดเชิงเขาพนมรุ้งด้านตะวันออก กับบ้านตาเป็ก ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อายุราว 150 ปีที่อยู่ห่างจากเชิงเขาพนมรุ้งด้านตะวันตกเฉียงเหนือไม่ถึง 1 กิโลเมตร⁶ และนับเป็นที่ตั้งของปราสาทพนมรุ้งในการรับรู้ของสาธารณชน ซึ่งทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของตำบลตาเป็กได้เลือกใช้ชื่อ เทศบาลตำบล“พนมรุ้ง” ในการตั้งเขตปกครองที่

⁶ นับจากเชิงเขาถึงบ้านดอนหนองแวนและดอนหนองแวนพัฒนา ที่เป็นหมู่บ้านขยายแยกมาจากบ้านตาเป็กในระยะหลัง

ครอบคลุมพื้นที่ตำบลตาเป็กและบางส่วนของตำบลอีसानเขต⁷ เพื่อตอบสนองความภาคภูมิใจในการเป็นที่ตั้งของปราสาทพนมรุ้งด้วย ขณะที่ในเขตตำบลจรเข้มากมีสิ่งก่อสร้างโบราณอื่นอีกหลายแห่ง เช่น หนองบัวรายและสระเพลง (บารายหรือสระสี่เหลี่ยมโบราณ) กุฏิฤๅษีบ้านหนองบัวราย ปราสาทบ้านบุ ปราสาทเมืองต่ำ กุฏิฤๅษีบ้านโคกเมือง เป็นต้น

แม้มีความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์หลักในหมู่บ้านตาเป็กที่เป็นชาวไทยเบิ้ง (ไทยโคราช) กับหมู่บ้านบุและหนองบัวรายที่เป็นชาวเขมรสุนทร⁸ ซึ่งมีความเป็นอยู่ใกล้ชิดกับชาวลาวที่อพยพมาจากหลายจังหวัดภาคอีสานในชุมชนข้างเคียง แต่ทั้งหมดล้วนมีความทรงจำร่วมเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งในฐานะมรดกท้องถิ่นที่ต่างมีความชอบธรรมในการเป็นเจ้าของ กล่าวคือ ความสืบเนื่องของชื่อเรียกภาษาเขมร “พนมรุ้ง”⁹ และรูปแบบศิลปกรรมขอม/เขมรโบราณ แสดงถึงการเป็นทายาททางวัฒนธรรมของผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งของชาวเขมรบ้านบุ-หนองบัวราย (Sukato, 2011; Tichachat, 2011) ขณะที่ชาวบ้านตาเป็กถือว่าสิ่งที่อยู่ในเขตหมู่บ้าน-ตำบลของพวกเขาซึ่งเห็นมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายเป็นสมบัติส่วนรวมที่พวกเขาเป็นเจ้าของ ใช้ประโยชน์ บำรุงรักษาดูแล จนเกิดความศรัทธาและผูกพันร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลวงพ่อเทิ่งแห่งวัดบ้านตาเป็กเป็นผู้นำชาวบ้านสร้างทำนบกั้นสระใหญ่ทำให้แหล่งน้ำสำคัญบนยอดเขาพนมรุ้งเก็บน้ำได้ตลอดปีเป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับผู้คนที่ย้ายไปบนเขาจวบจนถึงปัจจุบัน (Apaijit, 2011) ที่สำคัญ ในสมัยนั้นเส้นทางหลักในการเดินทางขึ้นสู่ปราสาทพนมรุ้งของเจ้านาย

⁷ เทศบาลตำบลพนมรุ้งเดิมเป็นสุขาภิบาลและได้เปลี่ยนแปลงฐานะเป็นเทศบาล ตามพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล พ.ศ.2542 ได้เลือกใช้ตราสัญลักษณ์ภาพปราสาทพนมรุ้งที่ “แสดงถึงสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญซึ่งมีชื่อเสียงระดับประเทศ และระดับโลก ที่ชาวไทยรู้จักกันดี” (<http://www.phanomrung.go.th/> ค้นเมื่อ 5 ม.ค.2555)

⁸ เป็นคำเรียกที่ใช้มากในเขตอีสานใต้ มีความหมายถึงเขมรถิ่นไทย เช่นเดียวกับคำว่า “เขมรสูง”

⁹ มีจารึกภาษาขอมระบุชื่อเขาแห่งนี้ว่า วนัมรุง ออกเสียงเป็นภาษาเขมรปัจจุบันว่า พนมรุง และภาษาไทยว่า พนมรุ้ง มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 แสดงว่าเป็นชื่อดั้งเดิมที่มีการสืบทอดจนปัจจุบัน (Sirindhorn, H.R.H.Princess Maha Chakri. 1978:154)

ชั้นผู้ใหญ่คือเส้นทางจากอำเภอนางรองผ่านหมู่บ้านตาเป็ก¹⁰ ทำให้ตำบลตาเป็กนับเป็นทางขึ้นหลักสู่ปราสาทพนมรุ้งสำหรับสาธารณชน

การเปลี่ยนแปลงของปราสาทพนมรุ้งตามการรับรู้ของคนท้องถิ่น

ตามประวัติศาสตร์คำบอกเล่าในท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ส่งผลต่อการรับรู้ของคนท้องถิ่นเกี่ยวกับความหมายของปราสาทพนมรุ้ง อาจจำแนกโดยสังเขปเป็น 3 ช่วงเวลา คือ ช่วงก่อนการบูรณะ ช่วงระหว่างบูรณะ และช่วงเปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ดังนี้

1. ช่วงก่อนการบูรณะ (ก่อน พ.ศ.2514)

นับจากตั้งถิ่นฐานที่เชิงเขาพนมรุ้ง ชาวบ้านทั้งสองฟากเขาต่างใช้พื้นที่เขาพนมรุ้ง เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ และเป็นที่เลี้ยงวัว (ในฤดูฝน) ขณะที่นับถือเป็นแหล่งสถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่คู่กับปราสาทโบราณ ซึ่งเมื่อราว 60-70 ปีก่อน ปราสาทพนมรุ้งเป็นกองหินที่พังถล่ม มีดินทับถม เหลือเพียงบางส่วน เช่น โคปุระบันไดนาค ทางดำเนิน ฯลฯ ทำให้พอมองเห็นเค้าว้าเป็นปราสาท ชาวบ้านเชื่อว่าอาคารส่วนที่เหลือ (ระเบียงคด) บนยอดเขาเป็น “ท้องพระโรง” ของราชวงศ์กษัตริย์ขอมโบราณ มีนิทานพื้นบ้านเรื่อง ปาจิต-อรพิมเป็นส่วนหนึ่งในคำอธิบาย

พ.ศ.2437 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ทรงเสด็จประพาสมาประดิษฐานไว้ที่ปรังค์น้อย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน และยังคงสภาพเป็นอาคารค่อนข้างสมบูรณ์ขาดเฉพาะหลังคา ซึ่งก็ได้มีผู้นำสังกะสีมางมไว้ให้ปรังค์น้อยเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง พร้อมเครื่องเช่นไหวน้ำชาและหินเสียบตามศรัทธาพื้นบ้านได้อย่างดี (Vallibhodom, 1961: 13; Ruangdej, 1986: 6; U-sako, 2011) เมื่อประกอบกับมีพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยรุดงค์มาพักบนเขาพนมรุ้ง และได้รับการถวายอาหารจากชาวบ้าน โดยเฉพาะบ้านหนองบัวราย ซึ่งยังไม่มีวัดประจำหมู่บ้าน จนกระทั่ง พ.ศ.2481 หลวงปู่เปลี่ยน โอภาโส

¹⁰ เส้นทางนี้ต่อมาพัฒนาเป็นถนนลาดยางก่อนเส้นทางจากอำเภอบางโคนชัยผ่านบ้านหนองบัวราย ขึ้นตามไหล่เขาทางตะวันออกที่เชื่อมต่อกันเป็นถนนลาดยางสายเดียวกันในปี พ.ศ.2530

(พระราชวิสุทธิธรรมรังสี) จากสุรินทร์ มาฟานัก และริเริ่มจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 จนกลายเป็นงานสำคัญประจำปีของท้องถิ่น และมีส่วนดึงดูดคนจำนวนมากให้มาร่วมงานและเที่ยวชมปราสาทพนมรุ้งทั้งที่ยังมีสภาพเป็นกองหินปรักหักพังอยู่ นอกจากนี้หลวงปู่เปลี่ยนยังจัดตั้งสำนักสงฆ์ “วัดเขาพนมรุ้ง” ขึ้นโดยใช้พื้นที่บริเวณข้างบันไดทางขึ้นปราสาทเป็นหลักด้วย ทำให้ปราสาทพนมรุ้งกลายเป็นวัดในพุทธศาสนามาแต่นั้น (Ruangdej, 1986: 2; Songkramrod, 2011)

ขณะเดียวกัน ด้วยความนับถือศรัทธาภาพสลัก ประติมากรรมลอยตัว และรูปเคารพต่างๆ ที่หลงอยู่ตามพื้นบ้าง ยังติดอยู่กับตัวอาคารบ้าง ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อพื้นบ้านที่ว่ากันว่าเป็น “ของขลัง มีอาถรรพ์ ไม่ควรแตะต้อง ถ้านำเข้าบ้านมักสร้างความเดือดร้อน เจ็บป่วย”¹¹ (Chayphet, 2011) และมีเหตุอาถรรพ์ต่างๆ เกิดขึ้นเสมอ เช่น ลูกไฟลอยจากเขาลงมาทางหนองบัวราย และเสียงมโหรีในวันพระ วันโกน ภัยพิบัติที่เกิดกับผู้ที่ลบหลู่ เช่น วายโคกลมพัดคน/รถตกเขา เป็นต้น (Pituksa, 2011; Benjasart, 2011) ชาวบ้านตาเป็กเรียกขานสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นว่า “เจ้าพ่อปราสาททอง” และเคยมีการจัดทำพิธีเซ่นไหว้ขอมาเจ้าพ่อให้ยกโทษแก่ผู้ที่เคยลบหลู่เจ้าพ่อ โดยทำพิธีที่เชิงเขา เช่นเดียวกับการเซ่นไหว้เพื่อขอฝน (Noiplee, 2011) ซึ่งเรื่องของ “พระกล่ากลางสมร” เป็นกรณีสำคัญที่เล่าขานกันอย่างแพร่หลาย มีเนื้อความว่า เมื่อราว 70-80 ปีก่อน สมัยพตอ.พระกล่ากลางสมร เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ (ดำรงตำแหน่งช่วง 22 พ.ค. 2476-25 เม.ย. 2478) มาเที่ยวเขาพนมรุ้ง และได้แวะวัดตาเป็ก พบหลวงพ่อกิ่งเพื่อให้นำทางขึ้นไปบนเขาเยี่ยมปราสาทและไหว้รอยพระพุทธรูป ครั้นหลวงพ่อกิ่งบอกให้นำเหล้า และหัวหมู ขึ้นไปเช่นบูชาเจ้าพ่อปราสาททองที่ดูแลปราสาทอยู่ แต่พระกล่าฯ ไม่เชื่อ กลับปฏิเสธว่าไม่เข้าเรื่อง จากนั้นไม่ถึงชั่วโมงก็เจ็บท้องแสนสาหัสกินยาแล้วไม่หาย หลวงพ่อกิ่งจึงให้บนขอโทษเจ้าพ่อ เมื่อพระกล่าฯ บนแล้วก็หายเจ็บ

¹¹ จนราวปี 2510 จึงมีการขุดค้นหาชิ้นส่วนโบราณวัตถุที่กลายเป็น “วัตถุมีราคา” ขายให้กับคนภายนอก ซึ่งต้องมีเงินและอิทธิพลจึงสามารถจ้างคนและรถนำออกไปได้ (Kachanton, 2011)

จึงเอาแม่ทรงไปเข้าทรงที่อ่างหิน ฆ่าหมูและถวายเหล้าเช่น ต่อจากนั้นจนถึงเสียชีวิต พระกล้าย ที่ศรัทธาในอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อปราสาททองก็ได้ส่งเงินมาให้ผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่นเช่นเจ้าพ่อทุกปี (Apaijit, 2011) ปราสาทพนมรุ้งจึงเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนอาถรรพ์ “แรง” ที่สุดในท้องถิ่น

พ.ศ.2478 มีการขึ้นทะเบียนปราสาทพนมรุ้งเป็นโบราณสถานหมายเลข 1 ในจังหวัดบุรีรัมย์ แต่กรมศิลปากรยังมิได้ห้ามปรามการตั้งสำนักสงฆ์และการจัดกิจกรรมของคนท้องถิ่นบนเขาพนมรุ้ง ดังนั้น แม้เมื่อ พ.ศ.2503 ที่ได้ส่งคณะของนายมานิต วัลลิโกดม มาสำรวจปราสาทพนมรุ้ง และ พ.ศ.2507 จัดส่งเจ้าหน้าที่มาเฝ้าดูแล 1 คน ก็มิได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับปราสาทพนมรุ้งแต่อย่างใด (Waowong, 2011)

2. ช่วงระหว่างบูรณะ (พ.ศ.2514-2530)

พ.ศ.2514 กรมศิลปากรเริ่มดำเนินการบูรณะปราสาทพนมรุ้งด้วยวิธีอนัสติโลซิส คือการรื้อและประกอบคืนให้มีสภาพสมบูรณ์ตามรูปแบบเดิม โดยอาศัยองค์ความรู้ทางโบราณคดีกัมพูชาสมัยเมืองพระนครในการสร้างข้อสันนิษฐานรูปแบบของปราสาทพนมรุ้งที่ขณะนั้นมีสภาพเป็นกองหิน มองไม่เห็นเค้าเดิมเท่าใดนัก ส่งผลให้เกิดความศรัทธาของชาวบ้านส่วนใหญ่ต่อองค์ความรู้ของกรมศิลปากรที่สามารถพิสูจน์ความถูกต้องของข้อสันนิษฐานนั้นด้วยการสร้างใหม่ปราสาทพนมรุ้งในสภาพสมบูรณ์ จนกลายเป็นปราสาทหินขนาดใหญ่ที่สวยงามน่าเที่ยวชม จึงมีการยอมรับคำอธิบายเกี่ยวกับประวัติการสร้างปราสาทพนมรุ้งตามข้อสันนิษฐานที่นักวิชาการทยอยนำเสนอตามหลักฐานที่ขุดพบระหว่างการบูรณะรวมถึงคำแปลจารึกหลักต่างๆ ในระยะต่อมา ว่าเป็น “ความจริง” แม้ว่าจะไม่ใช้สาระที่พวกเขาสนใจจดจำก็ตาม แต่ทำให้รับรู้กันว่าตำนานปาจิต-อรพิม กับความเชื่อที่ว่าปราสาทพนมรุ้งเคยเป็นราชวังกษัตริย์นั้น “ไม่จริง” เนื่องจากปราสาทพนมรุ้งได้รับการสร้างให้เป็นเทวสถานฮินดูลัทธิไศวนิกาย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 โดยมีกษัตริย์ขอมหลายองค์สั่งให้สร้างแต่ละอาคาร ทำให้การเล่าความเป็นมาของพนมรุ้งในแบบเดิมค่อยๆ ลดหายไป จนในปัจจุบันเหลือผู้รู้ที่พอเล่าได้ไม่กี่คน และเป็นรุ่นอายุ 60 ปีขึ้นไป (Teantong, 2011; Tichachat, 2011)

แม้ว่ายังมีความสงสัยของชาวบ้านส่วนหนึ่งที่เห็นว่ากรรมศิลปากรยังต้องบูรณะโดยอาศัยเครื่องจักรขนาดใหญ่ช่วยผ่อนแรง ทำให้เกิดคำถามว่าในสมัยที่ไม่มีเครื่องจักรขนาดใหญ่ พวกเขาทำอะไรจึงขึ้นขึ้นไปสร้างปราสาทบนภูเขาได้ และคนเหล่านี้กินอยู่ใช้ชีวิตกันอย่างไรระหว่างการสร้างปราสาทขนาดใหญ่ที่คาดได้ว่าต้องใช้เวลาหลายปีและยังมีซากโครงกระดูก เศษกระเบื้อง ข้าวของเครื่องใช้ และภาชนะดินเผาจำนวนมาก กระจายบริเวณเชิงเขาพนมรุ้งให้คิดเชื่อมโยงได้ว่า เป็นของกลุ่มคนที่มีมาร่วมสร้างปราสาทและเสียชีวิต แต่แทบไม่มีคำอธิบายทางวิชาการเกี่ยวกับกลุ่มคนที่เป็นแรงงานในการสร้างปราสาทเลย จนชาวบ้านส่วนหนึ่งเริ่มหาคำอธิบายด้วยความเชื่อส่วนตัว เช่น ความผูกพันในอดีตชาติที่พวกเขาเคยเป็นแรงงานสร้างปราสาทหรืออาศัยอยู่แถวนี้ทำให้ได้กลับมาอยู่ที่นี้ในชาตินี้ (Montri, 2011) เป็นต้น

พ.ศ.2515-2516 การบูรณะปรารงค์น้อยทำให้มีการเคลื่อนย้ายรอยพระพุทธรูปจำลองออก แต่ทางวัดเขาพนมรุ้งรับไปดูแลและยังจัดให้มีนมัสการปิดทองได้เช่นเดิม จึงไม่กระทบความรู้สึกของชาวบ้านที่ยังคงจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งเพื่อสักการะรอยพระพุทธรูปจำลองทุกปี และเมื่อปรารงค์น้อยได้รับการบูรณะแล้วเสร็จ แม้ไม่มีรอยพระพุทธรูปจำลอง พวกเขาก็ยังไปไหว้ในฐานะสถานที่สำคัญทางศาสนาอยู่ดี (Pituksa, 2011)

ช่วงเวลาเดียวกันนั้น ทางตำบลตาเป็กได้จัดสร้าง “ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง” เป็นศาลไม้ขนาดเล็กคล้ายศาลเพียงตา สำหรับสักการบูชาบริเวณทางโค้งก่อนขึ้นเขาพนมรุ้งด้านตำบลตาเป็ก เนื่องจากหลังกรมทางหลวงสร้างถนนลูกรังขึ้นเขา แล้วมีรถเกิดอุบัติเหตุตกเขา คนตายจำนวนมาก (Theanthong, 2011) จากนั้นก็ได้มีการทำพิธีเช่นให้วรวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททองในเดือนหกของชาวบ้านตาเป็กทุกปีที่บริเวณศาลบ้าง ทุ่งนาติดเชิงเขาบ้าง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อขอความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญทุกปี จน พ.ศ.2524 พล.ร.ต.สรเดช อำนวยธรรมสรเดช ผู้อำนวยการหน่วยพัฒนาภาค 4 ได้จัดสร้างศาลหลังใหญ่ในบริเวณเดียวกันพร้อมป้ายชื่อ “ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง” ติดหน้าศาล ประกอบกับการปรับปรุงพื้นที่บริเวณนั้นให้สะดวกในการประกอบพิธีกรรม จากนั้น

มา มีการจัดพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททองที่ศาลทุกปี โดยชาวบ้าน 6 หมู่บ้าน ในตำบลตาเป็ก ร่วมกันทำพิธี กิจกรรมหลักคือการเซ่นไหว้ด้วยหัวหมู ไก่ เหล้า เข้าทรง นิมนต์พระจากวัดอัมพารามมาสวดคาถาปลาค้อ (ปลาช่อน) เพื่อขอให้ฝน ตกก่อนเข้าฤดูทำนา (Theanthong, 2011) และความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อปราสาททองได้รับการเล่าขานอย่างต่อเนื่อง

ราว พ.ศ.2529-2530 การบูรณะปราสาทพนมรุ้งแล้วเสร็จ ใกล้กำหนดพิธีเปิดอุทยานอย่างเป็นทางการ กรมศิลปากรอาศัยความร่วมมือกับผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ นายอำเภอนางรองและประโคนชัย กำหนดตาเป็ก และผู้นำชุมชนตาเป็ก ผลักดันให้ย้ายวัดเขาพนมรุ้งออกเป็นผลสำเร็จหลังการเจรจายืดเยื้อหลายปี เนื่องจากได้รับการต่อต้านจากทั้งเจ้าอาวาสขณะนั้น ผู้นำชาวบ้านบุและหนองบัวรายจำนวนหนึ่ง ที่เห็นว่าวัดอยู่มาก่อน ไม่ควรต้องย้าย โดยมีข้อถกเถียงกรรมสิทธิ์ที่ดินของกรมป่าไม้บริเวณด้านหน้าอุทยานให้วัด จำนวน 15 ไร่ เป็นที่ตั้งวัดสืบมาถึงปัจจุบัน โดยสำนักสงฆ์จัดตั้งป้ายชื่อเป็น “วัดปราสาทพนมรุ้ง” (แทน “วัดเขาพนมรุ้ง”) และภายหลัง จึงได้สถานะวัดอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2535 (Sukato, 2011)

จากนั้นมาในเขตอุทยานจึงประกอบด้วยสถาปัตยกรรมโบราณที่ได้รับการจัดภูมิทัศน์ให้โดดเด่น ด้วยการรื้อย้ายสิ่งปลูกสร้างสมัยใหม่ที่เคยมีอยู่ออกจนหมด และเมื่อทางอุทยานจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ร้านอาหาร สุขา ลานจอดรถ ฯลฯ ก็มุ่งให้อยู่ห่างไกลหรือระนาบต่ำกว่าสถาปัตยกรรมโบราณจนพ้นระยะสายตา ผู้เข้าสู่อุทยานจึงได้พบเห็นปราสาทพนมรุ้ง ในฐานะเป็นเทวสถานฮินดูโบราณที่สร้างขึ้นถวายพระศิวะตั้งอยู่โดดเด่นบนยอดเขาที่เปรียบเสมือนแดนสวรรค์บนเขาไกรลาสอย่างน่าประทับใจ และปี 2529-2530 จังหวัดบุรีรัมย์เลือกปราสาทพนมรุ้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดที่ได้รับการประชาสัมพันธ์ตามนโยบายท่องเที่ยวไทย มีการพัฒนาด้วยการสร้าง “หอพระพุทธรูปพนมรุ้ง” พร้อมองค์พระใหญ่ไว้ที่หน้าวัดปราสาทพนมรุ้งเพื่อเป็นที่สักการบูชาแก่ผู้มาเยือน ขณะที่ในวัดยังมีเพียงกุฏิและศาลาฉันที่แยกเป็นโบสถ์ในปัจจุบัน ตลอดจน การสร้างถนนลาดยางแทนถนนลูกรังเดิมอำนวยความสะดวกมากขึ้นแก่นักท่องเที่ยว โดยนายพร อุดมพงศ์

ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ขณะนั้นตั้งชื่อถนนลาดยางใหม่ว่า “หิรัญยวิถี” ตามนามของท่านหิรัญยะ โอรสผู้สร้างจารึกพนมรุ้งเพื่อเป็นเกียรติแก่บิดาคือ ท่านนเรนทราทิตย์ บุคคลสำคัญที่สร้างปราสาทประธานบนเขาพนมรุ้ง (FAD, 1988: 91-92) และในปี 2530 ทางจังหวัดบุรีรัมย์เป็นเจ้าภาพจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งเป็นปีแรก (Buriram Province, 1987: 23-25)

จากการยอมรับในความสำเร็จของการบูรณะที่อาศัยทั้งองค์ความรู้ เวลา และงบประมาณจำนวนมาก ผนวกกับอำนาจตามกฎหมายที่ให้ปราสาทพนมรุ้ง “เป็นของหลวง” ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยอมปรับตัวต่อแนวทางจัดการของกรมศิลปากร ซึ่งในช่วงก่อนการเปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการก็มีการอะลุ่มอล่วยให้มาก เช่น ตามกฎระเบียบที่มีการเก็บค่าเข้าชมและห้ามทำกิจกรรมใดๆ ที่เป็นการรบกวนสภาพดั้งเดิมของโบราณสถาน แต่ชาวบ้านทั่วไปยังจัดพิธีกรรมในเขตปราสาทพนมรุ้งได้ทั้งงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งในเดือนเมษายนและพิธีเซ่นไหว้เฉพาะบุคคล และสามารถเข้าไปที่ปราสาทได้โดยไม่ต้องเสียค่าเข้าชมที่เรียกเก็บจากนักท่องเที่ยว (Kachanton, 2011) และการจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งปีแรกของทางจังหวัดที่อาศัยบุคลากรระดับจังหวัดในการวางรูปแบบและกำหนดรายละเอียดต่างๆ ยังอาศัยความร่วมมือจากประชาชนในชุมชนท้องถิ่นในกิจกรรมต่างๆ จึงสร้างความประทับใจแก่ชาวบ้านในชุมชนมาก

3. ช่วงเปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (พ.ศ.2531 เป็นต้นมา)

พ.ศ.2531 หลังจากเปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการแล้ว สำนักงานอุทยานที่เป็นตัวแทนของกรมศิลปากรได้เริ่มเคร่งครัดแนวทางการดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งแบบรักษาสภาพให้คงเดิมตลอด ไม่อนุญาตให้ทำกิจกรรมใดๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อตัวโบราณสถาน นอกจากการเที่ยวชมและถ่ายภาพ ทำให้ขัดแย้งกับความต้องการของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ยังต้องการใช้เป็นศาสนสถานที่ต้องมีการจุดธูปเทียน วางเครื่องบูชาเซ่นไหว้ และทำกิจกรรมต่างๆ ตามความเชื่อ แม้บางช่วงเวลาทางอุทยานจะอะลุ่มอล่วยให้บ้าง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้สึกว่ปราสาทพนมรุ้งกลายเป็น “ของหลวง” ที่พวกเขาไม่มีสิทธิ์เสียใจใดๆ แล้ว จึงมีชาวบ้านบุและหนองบัวรายส่วนหนึ่งที่แสดงท่าทีไม่เอาใจใส่ต่อปราสาทพนมรุ้ง

ในเขตอุทยานฯ แต่ยืนยันศรัทธาดั้งเดิมเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของปราสาทและหันมาสร้างเสริมกิจกรรมตามความเชื่อนั้นในพื้นที่วัดปราสาทพนมรุ้งแทน ในฐานะที่เป็นส่วนเชื่อมโยงทางจิตวิญญาณ (สิ่งศักดิ์สิทธิ์) ของปราสาทพนมรุ้ง ขณะที่ยังคงกิจวัตรทางพุทธศาสนาเหมือนวัดประจำหมู่บ้านเช่นเดิม (Phongkam, 2011; Pituksa, 2011)

ส่วนชาวบ้านตาเป็กได้ยึดถือ “ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง” เป็นตัวแทนทางจิตวิญญาณของปราสาทพนมรุ้ง พวกเขาทำพิธีเช่นไหว้บวงสรวงมาอย่างต่อเนื่องและมีการขยายรูปแบบการจัดงานให้ยิ่งใหญ่มากขึ้นจนกลายเป็นงานประจำปีของเทศบาลตำบลตั้งแต่ปี 2550 มาจนถึงปัจจุบัน (Theanthong, 2011)

สำหรับประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่ทางจังหวัดบุรีรัมย์เริ่มเป็นเจ้าภาพจัดครั้งแรกเมื่อปี 2530 กลายเป็นงานเทศกาลสำคัญประจำปีของจังหวัดร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) และกรมศิลปากร ที่มุ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างถิ่นด้วยกิจกรรมต่างๆ โดยมีส่วนสำคัญที่จัดทุกปี (ยกเว้นปีแรกที่จัดเฉพาะกิจกรรมที่ 1 และ 2 เท่านั้น) คือ

(1) **พิธีบวงสรวงเทพเจ้าประจำปราสาทพนมรุ้ง** หมายถึงพระคิเว โดยเชิญพราหมณ์มาประกอบพิธี มีผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ส่วนราชการต่างๆ แต่งชุดขาวเข้าร่วมในพิธี ส่วนนักท่องเที่ยวและผู้สนใจเข้าร่วมพิธีตามอริยาศัยโดยนั่งเจียบ (แบบนั่งสมาธิหรือถ่ายภาพก็ตาม) จนเสร็จพิธีแล้วรับแจกเครื่องเช่นไหว้ไปรับประทานหรือบูชาเป็นสิริมงคล

(2) **ขบวนแห่เทพพาหนะทั้งสิบ** เป็นขบวนแห่ที่ผู้คนแต่งกายด้วยชุดย้อนยุค (เหมือนขอมโบราณบ้าง ไทยโบราณบ้าง) ช่วยกันหามแคร่ที่วางรูปปั้นสัตว์ชนิดต่างๆ ที่เป็นพาหนะของเทพรักษาศีลแต่ละทิศ เช่น โค ม้า ราชสีห์ นกยูง ฯลฯ พร้อมหญิงชายถือเครื่องเช่นไหว้บูชาจำนวนหนึ่งเดินนำ ชนิดละ 1 ขบวนย่อยรวม 10 ชนิด เดินต่อกันเป็นขบวนใหญ่ ต่อท้ายด้วยขบวนของสาวงามที่สมมติเป็น “พระนางภูปตินทรลักษมีเทวี” กับสาวใช้ชื่อ “นางจรียา” นั่งเสลี่ยงพร้อมเครื่องยศชั้นสูง ขบวนทั้งหมดตั้งต้นเดินจากخانชาลาต้นทางเดินตามทางดำเนินไปยังบันไดทางขึ้นปราสาทแล้ววางรูปปั้นสัตว์แต่ละชนิดที่ตระพุกบันไดแต่ละชั้น ก่อนที่จะนำ

เครื่องบูชาที่มีผู้เดินถือมาในขบวนด้วยขึ้นไปวางบนโต๊ะบวงสรวงที่ลานหน้าปราสาท เป็นการบูชาพระคิเว

(3) **การแสดงแสงสีเสียง** ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวการสร้างปราสาทพนมรุ้งของท่านนเรนทราทิตย์ตามข้อมูลจากจารึกพนมรุ้งผสมจินตนาการของผู้จัดทำว่าท่านนเรนทราทิตย์ ญาติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กษัตริย์แห่งกัมพูชา หลังพ่ายสงครามแย่งชิงราชบัลลังก์¹² กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 จึงมาบำเพ็ญพรตเป็นฤาษีที่ปราสาทพนมรุ้ง โดยมีหิรัญยะ โอรส ตามมาปรนนิบัติ เมื่อเวลาผ่านไป พระนางอุปติเนทรลักษมีเทวี มารดาของท่านนเรนทราทิตย์ รำลึกถึงทั้งสอง จึงเสด็จออกจากเมืองพระนครพร้อมนางจิริยา สนมผู้ใกล้ชิดและข้าทาสบริวาร พร้อมด้วยเทพพาหนะที่เป็นสัตว์ต่างๆ โคนม 100 ตัว และแพะนม 100 ตัว เป็นเครื่องบูชาพระคิเว อันเป็นที่มาของขบวนแห่ในช่วงบ่ายของวันงานวันแรก ซึ่งสาระดังกล่าวมีหลายประเด็นที่ผู้เกี่ยวข้องตระหนักว่าแตกต่างจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากการศึกษาทางโบราณคดี แต่ไม่มีการปรับแก้ไข เนื่องจากเห็นว่าตอบสนองเป้าหมายการท่องเที่ยวได้ (Suksom, 2003: 112) แม้ในปี 2554 มีการปรับเปลี่ยนคำอธิบายในบทแสดงเป็นว่า “นเรนทราทิตย์ผู้ไม่เคยพ่ายสงคราม” ตามคำแนะนำของหัวหน้าอุทยานฯ แต่เนื้อหาอื่นยังคงเดิม

(4) **โฮปบายดินเนอร์** เป็นกิจกรรมหารายได้ด้วยการจัดอาหารเย็นให้ผู้ซื้อบัตรมารับประทานในบริเวณปราสาท เพื่อชมปราสาทพนมรุ้งในยามค่ำคืน พร้อมฟังคำบรรยายในปีแรกที่ยังไม่มีการจัดงานแสดงแสงสีเสียง และชมการแสดงแสงสีเสียงในปีต่อๆ มา แต่ด้วยเหตุที่ลานหน้าปราสาทมีพื้นที่จำกัด บางปีจึงจัดให้รับประทานอาหารที่ลานข้างทางดำเนินก่อนเดินขึ้นไปชมการแสดงแสงสีเสียงแทน (Moonkham, 2011)

¹² คุณสมารถ ทรัพย์เย็น อายุ 72 ปี อดีตหัวหน้าอุทยานฯ ปี 2530-2533 และ 2535-2536 ระบุว่าตนเป็นผู้สร้างสรรค์คำอธิบายนี้ขึ้นมา ทั้งที่ไม่ปรากฏในข้อมูลทางวิชาการของกรมศิลปากร เพื่อสร้างความเข้าใจแก่ผู้ชม โดยเทียบเคียงกับพฤติกรรมของเชื้อพระวงศ์ในประวัติศาสตร์อยุธยาที่ออกบวชเพื่อหนีราชภัย โดยเฉพาะโทษกบฏ (Thuyphen, 2011)

ทั้งหมดนี้เป็นไปตามการริเริ่มของกลุ่มผู้จัดงานที่ประกอบด้วยนักวิชาการท้องถิ่นระดับจังหวัดและข้าราชการระดับจังหวัดเป็นหลัก (Sattayarak, 2011) ซึ่งการจัดงานในแต่ละปียังคงรักษากิจกรรมหลักดังกล่าวไว้ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงระบุว่าไม่สนใจเข้าชมงานเทศกาลขึ้นเขาพนมรุ้งเพราะเคยดูแล้ว แต่สิ่งสำคัญที่ทำให้พวกเขาปฏิเสธการเข้าชมงาน คือในปีต่อๆ มาทางจังหวัดเปลี่ยนวิธีดำเนินการเป็นการสั่งการตามสายบังคับบัญชาจากจังหวัดสู่อำเภอและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้จัดสรรงบประมาณของท้องถิ่นแก่ทางจังหวัดพร้อมจัดบุคลากรเข้าร่วมงานตามคำสั่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ ขณะที่ชาวบ้านทั่วไปไม่ได้รับเชิญหากต้องการเข้าร่วมงานก็ต้องเสียค่าผ่านประตู¹³ ในวันงานที่พวกเขาถือว่าเป็น “งานบุญ” ดั้งเดิม และยอมรับไม่ได้เลย (Salukped, 2011) อีกทั้งการมุ่งเน้นดึงดูดนักท่องเที่ยวด้วยปรากฏการณ์อาทิตย์ส่อง 15 ช่องประตู ในฐานะ “สิ่งมหัศจรรย์” ที่มีเฉพาะปราสาทพนมรุ้ง (ในปี 2554 คือวันที่ 3-5 เมษายน) ทำให้เลือกวันเกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นวันจัดงานแทนวันที่ 12-13 เมษายน หรือวันสงกรานต์ตามประเพณีเดิม (Burirum Province, 1987) ทำให้ยิ่งถอยห่างจากความเป็นงานประเพณีที่ท้องถิ่นเดิมอย่างมาก จำนวนชาวบ้านในชุมชนที่เข้าร่วมชมงานจึงลดลงอย่างชัดเจน เหลือเพียงผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องที่ยังคงเข้าร่วมงาน ตามคำสั่งของทางจังหวัด (Sukato, 2011) ซึ่งจากการสอบถามผู้ร่วมขบวนแห่หลายคนในงานปี 2554 พบว่าได้รับคำอธิบายเพียงให้มาเดินในขบวนแห่ด้วยชุดโบราณเพื่อให้นักท่องเที่ยวชมเท่านั้น ไม่ทราบภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง

เมื่อชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้รับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เป็นพื้นฐานจึงเข้าใจกันว่าเป็นขบวนแห่ขอมโบราณที่ถือเครื่องเช่นไห้ไปบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนปราสาท ที่บางคนเรียกง่ายๆ ว่า “เจ้าปราสาท” หรือบางคนระบุว่าคือ “เจ้าพ่อปราสาททอง” นั่นเอง กระนั้น เมื่อมีการพัฒนารูปแบบพิธีบวงสรวงให้เป็นไปตามหลักพิธีกรรมฮินดูมากขึ้น ผ่านการเลือกเครื่องเช่นไห้ องค์ประกอบพิธี และเชิญพรหมณ์ราชสำนักมาเป็นผู้ประกอบพิธี ก็สร้างความประทับใจของผู้ร่วม

¹³ กรมศิลปากรงดเว้นเก็บค่าเข้าชมในช่วงวันงาน แต่ทางจังหวัดจัดเก็บแทนเป็นรายได้เข้าจังหวัด

ดำเนินการจัดงานจำนวนหนึ่งให้ยึดถือตามว่าต้องทำพิธีบวงสรวงพระศิวะ (ไม่ใช่เทพอื่น) ที่ปราสาทพนมรุ้ง (Hansawong, 2011)

อีกด้านหนึ่ง ผู้นำชุมชนด้านตำบลตาเป็กเห็นการจัดงานนี้เป็นตัวแบบที่ช่วยเสริมสร้างเศรษฐกิจท้องถิ่นจึงริเริ่มจัดงานเทศกาลดอกฝ้ายคำบานในปี 2544-2545 ที่มุ่งเชิญชวนนักท่องเที่ยวมาชมดอกฝ้ายคำ (สุพรรณิการ์) บนเขาพนมรุ้งที่บานช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ โดยอาศัยอำนาจของนายอำเภอเฉลิมพระเกียรติในการขออนุมัติกรมศิลปากร แม้งานไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากขาดการประชาสัมพันธ์ และ/หรือรูปแบบงานไม่ดึงดูดใจก็ตาม (Moonkham, 2011) ต่อมาปี 2554 พวกเขาจึงร่วมกันจัด “งานรับอรุณรุ่งเบิกฟ้าที่เขานมรุ้ง” ในรูปแบบการทำบุญปีใหม่ด้วยการใส่บาตรพระสงฆ์ที่ทางดำเนินในเขตอุทยานฯ ซึ่งประสบความสำเร็จทำให้มีการจัดงานในปี 2555 เป็นครั้งที่สอง และมีแนวทางในการจัดเป็นงานประจำปีของอำเภอเฉลิมพระเกียรติต่อไป

ภาพตัวแทนปราสาทพนมรุ้งจากการผลิตซ้ำโดยหน่วยงานรัฐ

จากการจัดภูมิทัศน์ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และกิจกรรมสำคัญในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่ทางจังหวัดร่วมกับกรมศิลปากรและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นเจ้าภาพจัดทุกปี อาจประมวลสรุปเป็น “ภาพตัวแทน” ปราสาทพนมรุ้งที่หน่วยงานรัฐผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องและคนในชุมชนท้องถิ่นรับรู้ตรงตามที่มีการนำเสนอ ดังนี้

(1) **เทวสถานฮินดูไศวนิกาย** จากป้ายคำอธิบายที่ให้ข้อมูลในฐานะสิ่งก่อสร้างที่มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมโบราณ สื่อความหมายทางสัญลักษณ์ เช่น สะพานนาคราชคือสายรุ้งที่เชื่อมโลกมนุษย์กับสวรรค์ เป็นต้น รวมถึงภูมิทัศน์บนเขา เสริมสร้างให้ปราสาทพนมรุ้งเป็นตัวแทนที่ประทับของพระศิวะ หรือ “แดนสวรรค์” ตามความเชื่อของกลุ่มผู้สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 (FAD, 1988) ซึ่งเป็นข้อมูลหลักในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง รวมถึงมีการติดตั้งรูปเคารพจำนวนหนึ่งให้บรรยากาศของเทวสถาน

สมบูรณ์พร้อมสำหรับการประกอบพิธีกรรม เมื่อประกอบกับการจัดพิธีบวงสรวง พระศิวะในวันแรกของงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง ก็ทำให้ความหมายของปราสาทพนมรุ้งโดดเด่นอย่างมากในฐานะเทวสถานที่จำลองวิมานของพระศิวะ ซึ่งยังคงความศักดิ์สิทธิ์มาถึงปัจจุบัน

คนในชุมชนจำนวนหนึ่งที่ยอมรับความหมายนี้ได้เสริมต่อด้วยคำบอกเล่าประสบการณ์ทั้งด้านบวกและด้านลบที่เชื่อว่าสืบเนื่องจากอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้า (พระศิวะ) เช่น การขอพรโดยใช้ธูปเทียนและดอกไม้บูชาแล้วได้ผลตามปรารถนา การเกิดฟ้าผ่าในพิธีเปิดงานขึ้นเขาพนมรุ้งปี 2553 เป็นอาเพศจากการจัดแสดงแสงสีเสียงเรื่องพระนารายณ์แทนเรื่องพระศิวะ (นเรนทราทิตย์) แบบเดิม เป็นต้น ตลอดจนมีการประกอบพิธีกรรมในเขตปราสาทหรือบริเวณใกล้เคียงตามความเข้าใจปัจจุบันเกี่ยวกับวิธีบูชาพระศิวะ (Hansawong, 2011; Moonkham, 2011)

(2) โบราณสถานที่ย้ายแล้ว ในฐานะสถาปัตยกรรมโบราณที่กรมศิลปากรใช้เทคนิคการเดิมส่วนประกอบที่หาของเดิมไม่ได้ด้วยการทำให้เห็นว่าไม่ใช่ของโบราณ จนผู้ชมส่วนใหญ่เชื่อว่าสิ่งที่ดูโบราณทุกชิ้นเป็นของแท้ มิได้ตระหนักว่าบางส่วนเป็น “ของจำลอง” ที่ทำให้ดูกลมกลืนกับของแท้เท่านั้น¹⁴ และดำเนินการอนุรักษ์แบบมุ่งให้อยู่ในสภาพเดิมเพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้จากวัตถุสถานที่เป็น “ของแท้” อายุเก่าแก่กว่าพันปี ห้ามทำกิจกรรมใดที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพวัตถุ เช่น การจัดรูปเทียนที่ควันอาจทำลายเนื้อหิน เป็นต้น เท่ากับหยุดปราสาทนี้ไว้ในสภาพเหมือนตายคือไม่มีการพัฒนาต่ออย่างสถานที่ทั่วไป เพื่อเก็บรักษาไว้ให้คนที่ไม่เคยชมได้มาชม ส่วนคนที่เคยชมแล้วก็ไม่มีความจำเป็นต้องเข้าชมอีก เพราะ “ไปก็ได้อู่นกก่อนเก่า” (Tichachat, 2011)

แม้ว่าภาพตัวแทนนี้จะขัดแย้งกับภาพตัวแทนแรก แต่เมื่อกรมศิลปากรมีทั้งอำนาจทางกฎหมายและองค์ความรู้ที่น่าเชื่อถือ ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงยอมรับข้อห้ามดังกล่าวโดยไม่เห็นความสำคัญในฐานะแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

¹⁴ เช่น เศียรนาคจำลองที่สะพานนาคราชชั้นที่ 1 ซึ่งเป็นการทำจำลองด้วยแม่พิมพ์ที่ใช้ของเดิมเป็นหุ่น (Boisselier, 1987:32) แต่คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็นของแท้ จนเมื่อถูกทุบทำลายในปีพ.ศ.2551 ยังมีผู้ไม่เชื่อคำอธิบายของกรมศิลปากรว่าเป็นของจำลอง

โบราณคดี เนื่องจากชาวบ้านหลายคนพยายามอ่านป้ายข้อมูลที่จัดแสดงไว้เพื่อเรียนรู้ข้อมูลวิชาการเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งแล้วพบชื่อเรียกและคำอธิบายทางศิลปกรรม ตลอดจนชื่อภษตรียเขมรโบราณที่ไม่คุ้นเคยเป็นสำคัญ ปราศจากเนื้อหาประวัติศาสตร์ที่ช่วยให้เข้าใจอดีตที่เกี่ยวข้องกับพวกเขาในฐานะสมาชิกสังคมไทยและท้องถิ่น เมื่อดูโดยรวมแล้วก็เท่ากับว่าพวกเขาขาดทั้งความรู้ ทุน และสิทธิอำนาจในการร่วมดูแลรักษา จึงหมดความกระตือรือร้นที่จะเอาใจใส่ “โบราณสถาน” นี้ต่อไป

(3) **แหล่งท่องเที่ยวของรัฐ** จากการจัดงานเทศกาลขึ้นเขาพนมรุ้งเป็นงานประจำปีของจังหวัด การจัดสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ลานจอดรถทั้งด้านหน้าอุทยานฯ และด้านหลังปราสาท ร้านค้าและสุขา มีคฤเทศก์ประจำอุทยาน ป้ายคำอธิบายและชี้ทางภาษาไทยและอังกฤษ ฯลฯ การเผยแพร่สถิติจำนวนนักท่องเที่ยวในแต่ละปีที่มีมากกว่าแหล่งท่องเที่ยวอื่น และชื่อเสียงจากเหตุการณ์ทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ พ.ศ.2531 ที่สื่อมวลชนและสาธารณชนจำนวนมากเน้นย้ำความเป็น “มรดกชาติ” ของปราสาทพนมรุ้ง (Keyes, 1993: 271) ล้วนสร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวบ้านในชุมชนที่ได้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงระดับชาติ แต่เมื่อประกอบกับการจัดการของกรมศิลปากรและจังหวัดที่ไม่เปิดโอกาสให้พวกเขามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นหรือการปฏิบัติ จึงยิ่งเห็นได้ชัดเจนว่าปราสาทพนมรุ้งเป็น “ของรัฐ” ไม่ใช่มรดกท้องถิ่นอีกต่อไป พวกเขาจึงไม่ควรรู้สึกอีก ยกเว้นกรณีที่สามารถตอบสนองเป้าหมายด้านการท่องเที่ยวได้ ดังกรณีการริเริ่มจัดงานเทศกาลดอกฝ้ายคำและงานรับอรุณของตำบลตาเป็กและอำเภอลำทะเมนชัยเป็นต้น

กล่าวโดยรวม ภาพตัวแทนของปราสาทพนมรุ้งที่ถูกผลิตซ้ำโดยหน่วยงานรัฐมีพื้นฐานจากชุดความรู้ทางโบราณคดีที่ให้ความสำคัญกับสถาปัตยกรรมและศิลปะเขมรโบราณเป็นหลัก แม้จะมีส่วนนำเสนอองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ในยุคสมัยที่มีการสร้างปราสาทประธานของพนมรุ้งโดยนเรนทราทิตย์ แต่ก็เพียงผิวเผิน ไม่มีการสานต่อให้มีรายละเอียดที่สร้างความเข้าใจและจดจำสำหรับคนท้องถิ่น อันอาจสืบเนื่องจากความไม่ลงตัวในกรอบประวัติศาสตร์ชาติไทยที่มีจุดเน้นในภาคกลาง ตั้งแต่กรุงสุโขทัย-กรุงศรีอยุธยา-กรุงเทพฯ ขณะที่ประวัติศาสตร์โบราณของปราสาท

พนมรุ้งมีความเกี่ยวพันกับอาณาจักรเมืองพระนครในดินแดนกัมพูชาเป็นหลัก จึงยากที่จะนำเสนอให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ชาตินิยมที่ยังมีอิทธิพลสำคัญต่อการสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์เขมรโบราณในไทย (Rienravee, 2003: 166, 168) ดังนั้น การนำเสนอของหน่วยงานรัฐจึงเบียดขับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้หายไปโดยปราศจากเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ชุดใหม่ให้จดจำ ทำให้ต้องมุ่งขยายความหมายด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นสำคัญ เนื่องจากสามารถตอบสนองความสนใจในการท่องเที่ยวถึงแสวงบุญของนักท่องเที่ยวไทยที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักและมีวิธีคิดเชื่อมโยงโบราณสถานแต่ละแห่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว

ขณะเดียวกันการนำเสนออย่างมีพลังและต่อเนื่องของหน่วยงานรัฐภายใต้บริบททางการศึกษาในระบบที่สอดคล้องกัน ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากยอมรับความหมายเหล่านั้นและหมดจุดเชื่อมโยงความผูกพันกับปราสาทพนมรุ้ง จนมีคนจำนวนมากปฏิเสธความใส่ใจต่อเรื่องราวปัจจุบันของปราสาทพนมรุ้งที่ถือเป็นรัฐะของหน่วยงานรัฐเท่านั้น ส่วนกลุ่มคนที่ยังต้องการดำเนินกิจกรรมในปราสาทพนมรุ้งหรือโบราณสถานใกล้เคียงก็ต้องเลือกกิจกรรมที่สอดคล้องกับภาพตัวแทนดังกล่าว ดังกรณีของ อบต.จรเข้มากที่สร้างสรรค์พิธีบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำ และการแสดงแสงสีเสียงตำนานปาจิต-อรพิม ด้วยวัตถุประสงค์และรูปแบบคล้ายคลึงกับงานที่พนมรุ้ง เป็นต้น

ปฏิสัมพันธ์ในเชิงต่อรองหรือโต้แย้งของคนในชุมชนท้องถิ่นต่อภาพตัวแทนปราสาทพนมรุ้ง

ภายใต้จุดยืนที่ต้องการดำรงความผูกพันกับปราสาทพนมรุ้งไว้ ชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้ปฏิเสธ “ความเป็นจริง” ของภาพตัวแทนที่ถูกหน่วยงานรัฐผลิตซ้ำโดยมีจุดอ้างอิงสำคัญสองอย่างคือ วัดปราสาทพนมรุ้งกับศาลเจ้าพ่อปราสาททอง แต่เมื่อขาดวิธีนำเสนอที่ดึงดูดความสนใจของสาธารณชน จึงทำให้ความหมายที่นำเสนอเป็นที่รับรู้เฉพาะในหมู่คนในชุมชนท้องถิ่นด้วยตนเอง ดังนี้

1. การโต้แย้งความหมายของปราสาทพนมรุ้งในฐานะเทวสถาน ฮินดูไศวนิกาย

ชาวบ้านบุและหนองบัวรายส่วนหนึ่งอ้างถึงประวัติวัดปราสาทพนมรุ้งในอดีต ที่ปัจจุบันยังคงมีป้ายคำอธิบายที่มาของพระพุทธรูปองค์หนึ่งว่า “หลวงพ่อดโต เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คู่กับปราสาทพนมรุ้งมาช้านาน อัญเชิญลงมาประดิษฐานที่ในปี 2532” และเล่าซ้ำเกี่ยวกับประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่ “ถูกต้อง” ตามแบบเดิมที่ไม่เหลือเค้าในปัจจุบัน เพื่อยืนยันความหมายของปราสาทพนมรุ้งในฐานะวัดในพุทธศาสนา ซึ่งไม่เคยมีการจัดพิธีกรรมฮินดูมาก่อน ขณะเดียวกันเมื่อมีโอกาสกลุ่มผู้นำบ้านตาเป็กได้เลือกจัดเทศกาลรับอรุณปีใหม่ด้วยการดักบาตรพระสงฆ์ในบริเวณปราสาทเพื่อตอกย้ำความหมายสำคัญนี้ด้วย เช่นเดียวกับผู้ศรัทธาในศาลเจ้าพ่อปราสาททองไม่ยอมรับความเกี่ยวเนื่องใดๆ ของเจ้าพ่อกับเทพเจ้าฮินดู ยังคงจัดเซ่นไหว้ด้วยหัวหมูและอาหารคาวหวาน (การเซ่นพระคิวดองงคอาหารคาว) กับมีพิธีเข้าทรงตามความเชื่อเดิม ขณะที่เขตวัดปราสาทพนมรุ้งยังเป็นที่ยึดถือเป็นส่วนหนึ่งของแดนอาถรรพ์แห่งเขาพนมรุ้งสามารถใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมแทนพื้นที่ในเขตปราสาทโบราณ จนมีผู้ศรัทธาก่อสร้าง “ศาลเจ้าชายสาวยุ้ง” และ “ศาลเจ้าพ่อปราสาทพนมรุ้ง” ไว้ในเขตป่าหลังวัดเพื่อถวายแด่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพวกเขา (Songkramrod, 2011) โดยมีเรื่องเล่าว่าด้วยบทบาทของหลวงพ่อดโตเจ้าอาวาสวัดปราสาทพนมรุ้ง ที่ทำหน้าที่ผู้นำทางจิตวิญญาณให้กับทั้งชาวบ้านที่ยังมีชีวิตอยู่และวิญญาณบนเขาพนมรุ้ง¹⁵ ด้วย (Montri, 2011)

2. การต่อรองความหมายของปราสาทพนมรุ้งในฐานะแหล่ง ท่องเที่ยวระดับจังหวัด/ชาติ

กลุ่มผู้นำชุมชนล้วนกล่าวอ้างถึงประวัติศาสตร์ความผูกพันระหว่างชุมชนของพวกเขากับปราสาทพนมรุ้งในระหว่างดำเนินกิจกรรมที่จัดขึ้นในที่สาธารณะ เพื่อยืนยันความเป็นมรดกท้องถิ่นที่มีมาก่อนการเข้ามาของกรมศิลปากร ซึ่งสำหรับ

¹⁵ สำหรับผู้เชื่อในอาถรรพ์ พระสงฆ์ที่จำวัดอยู่บนเขาพนมรุ้งได้เฝ้าปกตีสวย่อมมีบารมีแก่กล้าและมีเมตตาต่อวิญญาณเหล่านั้น

บ้านบุกับหนองบัวราย ปราสาทพนมรุ้งกลายเป็นมรดกท้องถิ่นที่สูญเสียไปโดยสิ้นเชิง ขณะที่บ้านตาเป็กยังถือว่าเป็นมรดก (ที่ตั้งใน) ท้องถิ่น ซึ่งผู้นำชุมชนและเทศบาลตำบลเล็งเห็นเป็นประโยชน์ต่อการสร้างเสริมรายได้แก่ผู้คนที่ท้องถิ่นด้วยการสร้างกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อให้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากขึ้น จนได้ริเริ่มจัดงานเทศกาลใหม่ในเขตอุทยานมาหลายครั้ง (Noiplee, 2011; Moonkham, 2011) นอกจากนี้ วัดปราสาทพนมรุ้งยังเป็นจุดอ้างอิงการแสดงความหมายของปราสาทพนมรุ้งในฐานะแหล่งท่องเที่ยวซึ่งชุมชนท้องถิ่นมีส่วนเอื้ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว กล่าวคือ วัดได้สร้างศาลาขนาดใหญ่ที่รองรับญาติโยมเข้าพักค้างคืนได้กว่าหลายร้อยคน พร้อมคนทำอาหารบริการให้หมู่คณะที่ติดต่อล่วงหน้า ห้องสุขาจำนวนมาก ซึ่งช่วยอำนวยความสะดวกของทางวัดแก่กลุ่มคนจำนวนมากในช่วงงานประจำปี และนักท่องเที่ยวที่มาค้างคืนเป็นหมู่คณะ นอกจากนี้ยังมีการจัดพื้นที่หน้าวัดให้ชาวบ้านในท้องถิ่นใช้เป็นแผงค้าของที่ระลึกด้วย (Yimchean, 2011)

สังท้าย

จากข้อมูลสำรวจภาคสนามเบื้องต้นที่ยังจำกัดด้วยจำนวนผู้ให้ข้อมูลและรายละเอียดในหลายส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่า ปราสาทพนมรุ้งมีภาพตัวแทนหลักที่ได้รับการนำเสนอผ่านตัวปราสาทในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและงานประเพณีประจำปี ภายใต้การจัดการของหน่วยงานรัฐคือ กรมศิลปากรที่ร่วมกับจังหวัดบุรีรัมย์ และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจัดขึ้น สะท้อนการยึดครองเป็น “ของหลวง” ทั้งทางกายภาพและความหมาย เบียดขับให้คนในชุมชนท้องถิ่นไม่มีโอกาสนำเสนอความหมายของปราสาทพนมรุ้งตามโลกทัศน์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตลอดจนการทำกิจกรรมที่สืบเนื่องกับความหมายนั้น จนต้องหันไปอ้างอิงความหมายและความผูกพันกับวัดปราสาทพนมรุ้ง และศาลเจ้าพ่อปราสาททองแทน แต่ก็ยังเป็นเพียงความหมายที่มีการสร้างเสริมด้วยกิจกรรมและเรื่องเล่าในวงจำกัด เป็นที่รับรู้เฉพาะกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่น โดยมีการเลือกยึดถือความหมายแต่ละอย่างแตกต่างกัน ส่งผลต่อการปฏิบัติของคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ต่อปราสาทพนมรุ้งในลักษณะ

หลากหลายมีทั้งที่สอดคล้อง แตกต่าง และขัดแย้งกัน ขึ้นกับแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกับความหมายนั้นๆ ในแต่ละสถานการณ์ เช่น หลังเหตุการณ์ทูปพนมรุ้ง ปี 2551 ผู้นำชุมชนในตำบลตาเป็กที่ยึดถือว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นมรดก (ที่ตั้งใน) ท้องถิ่นได้แสดงเจตจำนงในการจัดเวรยามดูแลปราสาทพนมรุ้งร่วมกับทางอุทยาน แม้ในทางปฏิบัติไม่สามารถทำได้นานก็ตาม (Benjaluck, 2011) ขณะที่ชาวบ้านบุ และหนองบัวรายส่วนหนึ่งยอมรับการไร้ความรู้และส่วนร่วมในการจัดการโบราณสถาน จึงปล่อยให้ป็นธุระของกรมศิลปากรเท่านั้น เป็นต้น จึงเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของสำนักการอนุรักษ์โบราณสถานของคนในชุมชนท้องถิ่นที่ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากยึดถือความหมายที่แตกต่างกัน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ต้องตระหนักในการกำหนดแนวทางจัดการโบราณสถานที่ต้องเคารพต่อสิทธิในการอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณีของชุมชนตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- Apaijit, Prayoon. (2011, April, 6). **Interview.** Member of Donmaifire Village. Buriram.
- Benjaluck, Saksri. (2011, April, 5). **Interview.** Officer of Phanomrung Historical Park. Buriram.
- Benjasart, Suthee. (2011, May, 6). **Interview.** Member of Donmaifire village and Ex-food Peddler on Phanomrung Hill Before and During Phanomrung Sanctuary Restoration. Buriram.
- Boisselier, Jean. (1987). *Chamlae Prawattisart lae Borankadee khong Krom Slinlapakorn.* (In Thai) [The Critique of FAD's History and Archealogy] Supattaradit Ditsakul, trans. Bangkok : Slinlapawattanatum.
- Buriram Province. (1987). *Buriram' 30 Rai-gnan Prajampee Ngobpraman 2530.* (In Thai) [Buriram' 87 Annual Report 1987]. Buriram : Theera printing.

- Chayphet, Boonsong. (2011, April, 2). **Interview**. Local Brahman. Buriram.
- Core Planning and Development co.ltd. (2004). **Plan Mae Bot Khong Kan Anuruk lae Pattana Maung Phanomrung**. (In Thai) [The Master Plan for the Preservation and Development of Phnom Rung]. Bangkok: FAD.
- Fine Arts Department (FAD). (1988). **Prasat Phanomrung**. (In Thai) [Phanomrung Sactuary] 3rd ed. Bangkok: FAD.
- Hall, Stuart. (1980). Encoding/decoding. In Hall, Stuart, et.al. (Eds.) **Culture, Media, Language**. pp. 128-138. London: Routledge. pp. 128-138.
- Hansawong, Waraphom. (2011, Febuary, 23). **Interview**. A Teacher of Phanomrung School. Buriram.
- Kachanton, Phan. (2011, Febuary, 23). **Interview**. Member of Tapek Village. Buriram.
- Kachanton, Tead. (2011, Febuary, 22). **Interview**. An official Guide of Phanomrung Historical Park. Buriram.
- Keyes, Charles F. (1993). The Case of the Purloined Lintel : The Politics of a Khmer Shrine as a Thai National Treasure. in Reynolds, Craig J. (Ed). **National Identity and Its Defenders Thailand, 1939-1989**. pp.261-291. Bangkok : Silkworm books. pp.261-291.
- Montri, Putti. (2011, Febuary, 22). **Interview**. A souvenir Shop in front of Phanomrung Archaeological Site and Ex-Vice-Chairman of Jorakaemak sub-District Governor. Buriram.
- Moonkham, Kosum. (2011, May, 23). **Interview**. Head of Tapek Village. Buriram.
- Noiplee, Kinnorn. (2011, May, 5). **Interview**. Member of Tapek Village. Buriram.
- Phongkam, John. (2011, May, 23). **Interview**. Head of Tapek Sub-District. Buriram.
- Pituksa, Som-ung. (2011, May, 6). **Interview**. The Village Head of Nonbuarai Village. Buriram.

- Rienravee, Kornnarong. (2003). ***Amnart Khong Ong Khawm Ru nai Ngan Watakam thang Prawattisart Sillapa lae Borankadee Khamen nai Prathed Thai***. (In Thai) [The Power of the Knowledge in the Discourse of the History of Khmer Art and Archaeology in Thailand]. Thesis for Master of Art in History. Faculty of Art, Thammasat University.
- Ruangdej, Phumjit (1986). ***Prapanee Khauan Kao Phanomrung Changwat Buriram***. (in Thai) [The Phnom Rung Pilgrimage Buriram]. Art and Cultural Centre ,Buriram Teacher's College.
- Salukped, Jul. (2011, May, 3). **Interview**. Member of Nonbuarai village. Buriram.
- Sattayarak, Jarae. (2011, Febuary, 23). **Interview**. Member of Office of Education zone 1. Buriram.
- Sirindhorn, H.R.H.Princess Maha Chakri. (1978). ***Jaruk Pob thi Prasat Phanomrung***. (in Thai) [The Inscriptions Found at Prasad Bnum Run (Prasat Phanom Rung)]. Thesis for Master of Art in Oriental Language. Facultyof Letter, Silpakorn University.
- Songkramrod, Yem. (2011, May, 3). **Interview**. Member of Nonbuarai Village. Buriram.
- Sukato, Jamlong. (2011, May, 23). **Interview**. Ex-head of Bu Village during 1992-2008. Buriram.
- Suksom, Nongkran. (2003). ***Sara thang Prawatsart nai Ngan Prapanee Khaeun Kao Phanomrung***. (In Thai) [Historical Facts in Phanomrung Annual Festival]. **Muang Boran**. 29(3),112-119.
- Suttitum, Thada. (2001). ***Pang Muang nai Prathed Thai : Pang Chumchon lae Kan Chai Theedin Sai Arayathum Khmer nai Pak Tawanook Change Naue***. (In Thai) [Cities Plan in Thailand: Communities Plan and Land Usage in Khmer Civilization in Northeast Thailand]. Khon Kaen: Pimpattana.

- Theanthong, Nopparat. (2011, May, 23). **Interview.** Ex-mayor of Phanomrung Sub-District during 2004-2008. Buriram.
- Thupyen, Samart. (2011, March, 23). **Interview.** Ex-head of Phanomrung Historical Park during 1987-1990 and 1992-1993. Bangkok.
- Tichachat, Phon. (2011, May, 5). **Interview.** Member of Wan Village and Ex-head of Primary Education Office of Prakhonchai District. Buriram.
- U-sako, Loi. (2011, May, 25). **Interview.** The Headman's Mother of Buatakean Village. Buriram.
- Vallibhodom, Manid . (1961). ***Rai Ngan Kan Samruod lae Khud tang Boran Wattu Satan nai Phak Tawanook Cheang Naue.*** (In Thai) [Report of the Survey and Excavations of Ancient Monuments in North-eastern Thailand Part two: 1960-1961]. Bangkok : FAD.
- Waowong, Prapat. (2011, May, 4). **Interview.** Member of Khokmuang Village and FAD Ex-Employee as a Guard of Prasat Muangtum during 1958-2007. Buriram.
- Yimchean, Chotima. (2011, May, 6). **Interview.** Member of Bu Village and Souvenir Shops Owner in front of Phnomrung Archaeological Site. Buriram.

